

De Feniks van Zwillbrock

Door Joop Treep, Pasen 2004, diverse malen herzien. Laatste revisie 2012.

Deze tekst werd gepubliceerd op de webpagina "Flamingo's in Nederland" www.flamingosinnederland.info.

© Op de gehele inhoud (gedicht, opstel en tekening) berust het copyright bij de auteur.

De ochtend van Pasen nauw merkbaar begonnen,
Het Zwillbrocker Venn nog in neev'len gehuld.
Die zullen verdwijnen, heb even geduld,
De talmende nacht geeft zich spoedig gewonnen.

Daar breekt door het grauwen in glorie de zon en,
Van vaagheid ontdaan, worden vormen onthuld.
Opeens lijkt de hemel met vlammen gevuld:
Flamingo's met vuurrode vleugelgalonnen.

Langs struiken beloverd met lentefris groen
Nog ietwat betoverd naar Zwillbrock gegaan.
Wanneer dan in 't dorpje de kerkklokken slaan,
Verbaas ik mij niet om dit plots visioen:
"Ook heden, in 't Venn hier, is evenals toen
De Here waarlijk opgestaan."

De Paasvogel

Omstreeks negentienhonderdtachtig jaren geleden werd door de toenmalige Romeinse bezetters van Palestina, op de vrijdag die vooraf ging aan het joodse Pesachfeest (nu bekend als: "Goede" Vrijdag), op een executieplaats nabij Jeruzalem, de gevangen genomen prediker Jezus van Nazareth door middel van kruisiging ter dood gebracht. Nadat de dood was ingetreden, legde men zijn lichaam in een grafkamer die in een rots was uitgehouwen. De toegang werd met een steen afgesloten.

Jaarlijks gedenkt de christelijke godsdienst dat deze Jezus, die gezien wordt als de mensgeworden zoon van God, op de morgen van de derde dag lijfelijk

herrees vanuit het graf. De herdenking en de viering daarvan wordt het christelijke Paasfeest genoemd.

De vrijwillige dood van Jezus (de Christus) wordt gezien als het verzoenende bloedoffer dat hij namens de mensen aan God bracht. Hij verzette zich niet tegen zijn arrestatie en wenste zichzelf niet te verdedigen tegen de tegen hem ingebrachte beschuldigingen. Hij liet zich als het ware als een paaslam ter slachtbank voeren, zoals de joden tijdens hun Paasfeest, de Pesach, een lam aan God offeren.

In onderstaand opstel legt de schrijver uit waarom hij de flamingo ziet als een symbool van het christelijke

Paasfeest. Enige uitleg is zeker nodig want het komt niet meteen in ieders gedachten op om een verbinding tussen Pasen en de flamingo te leggen. Toch bestaat die verbinding al lange tijd. Niet direct, maar via twee andere vogels: de pelikaan en de mythische feniks (=phoenix). Deze twee vogels hebben al lang geleden hun weg naar de christelijke kerk gevonden en hebben een duidelijke symbolische betekenis binnen de religie.

De Pelikaan

Feniks en pelikaan worden beiden beschreven in de Physiologus, een uit het Alexandrië van de tweede eeuw stammend anoniem, maar binnen de destijds jonge kerk invloedrijk, geschrift, waarin de allegorische betekenis van planten en dieren wordt verklaard. In dit boek wordt beweerd dat de ondankbare jongen van de pelikaan hun ouders met hun scherpe snavelpunten pikken:

Symbolisch voor de zondige mensen die zich verzetten tegen hun schepper.

De oudervogels slaan terug met hun snavel en doden daarbij hun jongen:

God straft de ondankbare mensen door hen te verdrijven uit het paradijs en geeft ze aan de dood over. Hij laat daarna zelfs een zondvloed over de aarde gaan!

Uit verdriet over haar dode jongen pikt de moeder-vogel zichzelf na drie dagen in de borst en brengt met het eruit vloeiende bloed haar jongen weer tot leven. Vergelijk het opwellende bloed uit de zijde-wond van Jezus aan het kruis en vergelijk ook de opstanding van Christus uit het graf na drie dagen:

Met het vloeien van het bloed van zijn zoon Jezus Christus brengt God de verzoening met de mensen tot stand en schenkt ze het leven na de dood.

In een andere versie van het verhaal voedt de pelikaan in tijden van voedselschaarste haar jongen met het bloed dat uit haar borst vloeit nadat zij die heeft opengepikt:

In tijd van nood is Gods hulp altijd nabij.

De “pelikaan die zijn jongen weer levend maakt met c.q. voedt met bloed”-metafoor vormt aldus een prachtig symbool bij de viering van de eucharistie: het drinken van de avondmaalswijn is een gedachtenis aan het bloedoffer van Jezus Christus en het betekent het aangaan van een bloedband tussen hem en allen die uit dezelfde beker drinken.

Er zijn in kerken en andere christelijke gebouwen talloze voorbeelden te vinden van schilderijen, beeldhouwwerken, gebrandschilderde ramen, inscripties op avondmaalsbekers en dergelijke, waarbij jonge pelikanen (soms drie, soms vier) zich laven aan het bloed dat opwelt uit de borst van een ouder-pelikaan. Ook buiten de christelijke kerk wordt gebruik gemaakt van de symboliek waarbij de pelikaan haar jongen voedt met bloed. Zo koos bijvoorbeeld de bloedbank van het Rode Kruis de pelikaan tot beeldmerk: Door bloed af te staan, schenkt men andere mensen het leven.

De Feniks

De feniks of vuurvogel kwam al in de oudheid voor in Egyptische, Griekse en Latijnse geschriften. Onder de namen simurgh, garuda en feng-huang is hij ook bekend uit het Verre Oosten.

Er bestaan tal van mythen rond deze vuurvogel. In alle geschriften komen echter zijn onsterfelijkheid, zijn vermogen tot wedergeboorte en zijn helpende dan wel genezende kracht tot uitdrukking.

In Egypte was de vogel het symbool van de zonnegod Re, die iedere avond in het westen sterft en die, na een zware tocht door de onderwereld, de volgende ochtend in het oosten in alle glorie wordt wedergeboren. In één der mythen komt een arend met purperen veren iedere 500 jaar vanuit het Morgenland ergens in Arabië of Libanon naar de zonnetempel in Heliopolis om daar een ei, dat de stoffelijke resten van zijn ouder bevat, naar toe te brengen. In een ander verhaal is de feniks de vogel die zich, oud geworden na een periode van 500, 1000 of 1461 jaar (op de astrologie gebaseerde getallen), op een nest van specerijen, wierook en mirre zet en zichzelf verbrandt om daarna uit de as verjongd te herrijzen; in sommige versies na drie dagen (!) via een in de as achterblijvende worm waaraan veren beginnen te groeien. Er bestaat ook een versie waarin de vuurvogel zich een wond in de borst maakt, waarna uit het bloed een jonge feniks ontstaat (vergelijk het openpikken van de borst ten bate van de jongen in het pelikanen-verhaal!). In al deze verhalen is de feniks symbool van het zich steeds verjongende en vernieuwende leven.

Daarnaast zijn er allerlei legenden en volksverhalen waarin de feniks de “goeden” te hulp komt. In 1909 schreef Stravinsky balletmuziek op het thema van de vuurvogel uit een oud sprookje. De vuurvogel helpt daarin met de door haar verspreide warmte de held van het verhaal en zijn geliefde te ontsnappen aan de dood door ver-ijzing en de ijstovenaar te overwinnen, waarna de lente doorbreekt. Zelfs in de hedendaagse sprookjes blijkt de feniks nog volop helende krachten te bezitten: Een dodelijke verwonding van Harry Potter wordt genezen door een traan van de vuurvogel, en de vuurvogel helpt mee het kwaad, in de vorm van een basilisk (een ander mythisch dier), te overwinnen. Tenslotte stijgt de geest van de omgekomen Dumbledore op in de vorm van een wegvliegende feniks.

In de feniks is zonder moeite ook Jezus Christus symbolisch te herkennen. Na zijn uiterst indringende leven op aarde wordt hij ter dood gebracht. Maar hij is sterker dan de dood en op paasmorgen herrijst hij uit zijn graf. Geen wonder dat in de vroeg-christelijke tijd de feniks als symbool van de herrijzenis werd afgebeeld op grafzerken.

Nog een mythische vogel: De Adelaar

Van de feniks is niet bekend hoe hij eruit ziet. Er is veel over gespeculeerd, maar het blijft onzeker. In Egypte leek de feniks op een reiger, in China had hij

lange vleugel- en staartveren die in de vlucht als linten om hem heen zwierden. Als kleuren worden onder meer genoemd geel, rood, purper en blauw. In de christelijke wereld lijkt de feniks, zeker wat zijn kop betreft, nog het meest op een arend. Dat brengt ons op een volgende mythische vogel: De adelaar. Van de adelaar is wél bekend hoe hij eruit ziet; hij heeft het uiterlijk van een ...arend.

Er zijn geen gewoon in de natuur voorkomende vogels die in het Nederlands de naam adelaar dragen. We kennen in het Duits wél een groep grote roofvogels die de naam Adler dragen, en die in het Nederlands met de naam arenden worden aangeduid. De adelaar in de Nederlandse betekenis is echter een vogel die voor véél meer staat dan alleen maar een hedendaagse arend.

De mythische adelaar was al bekend bij de Assyriërs, Perzen en Egyptenaren. Hij is het zinnebeeld van kracht, moed en fierheid en hij wordt om die reden door de eeuwen heen, en ook nu nog, afgebeeld in allerlei staatswapens. Johannes de evangelist had de adelaar als symbool, vanwege diens weidse blik over verleden, heden en toekomst. De blik van de adelaar is zo scherp dat hij het zelfs kan verdragen recht in de zon te kijken.

Bij de Grieken was de adelaar de heilige vogel die optrad als bode en begeleider van Zeus, die als oppergod en vader van goden en mensen de heerser van het heelal was. Zeus had het weer in zijn macht en slingerde als het zo uitkwam zijn bliksems in het rond. Bij zijn Romeinse evenknie Jupiter was de adelaar de vogel die voor zijn opperheer de bliksems in zijn klauwen bewaarde. De adelaar is daarmee geworden tot het symbool van de bliksem.

Al bij de oudste beschavingen komt men dwarsverbindingen tegen tussen de adelaar en de feniks. Beide vogels hebben een relatie met de zon, het vuur en de onsterfelijkheid. Beide vogels zijn in staat om zich te verjongen; de feniks door zelfverbranding, de adelaar door een drievoudige onderdompeling in water. Beide vogels worden in verband gebracht met de in de joodse cultuur voorkomende vogel Milcham, die het eeuwige leven zou hebben gekregen van God omdat hij zich als enige niet door Eva liet overhalen om te eten van de vrucht van de Boom der Kennis en die zich telkens verjongt nadat er duizend jaren voorbij zijn.

Het ligt voor de hand dat in vertellingen de kenmerkende eigenschappen van adelaar en feniks vaak door elkaar gehaald zijn, als er van oorsprong al niet sprake was van maar één vogel (bijvoorbeeld de vogel Milcham). Waarbij dan wel de adelaar gezien moet worden als de mannelijke variant, het zinnebeeld van macht en overheersing, en de feniks als de vrouwelijke variant, die het zachte vertegenwoordigt.

Bij veel kunstuitingen, bijvoorbeeld in beeldhouwwerken, weten we niet of de maker bedoeld heeft een feniks of een adelaar uit te beelden. De afgebeelde feniksen op grafzerken zouden ook best als adelaars bedoeld kunnen zijn, analoog aan het gebruik bij de

Romeinen waarbij men bij het overlijden van een keizer een arend losliet om de tot de goden opstijgende ziel te symboliseren.

Flamingomelk

Zijn mythen en legenden slechts totaal verzonnen verhalen, en zijn de handelingen van de daarin optredende herkenbare of mythische dieren geheel aan de fantasie van mensen ontsproten? Of is het gedrag van de dieren die in dit soort verhalen voorkomen gebaseerd op gedragingen die bij werkelijk bestaande dieren zijn waar te nemen?

Iedereen begrijpt natuurlijk wel dat een pelikaan normaliter zijn jongen niet met bloed uit zijn borst voedt. Waarop valt die bewering dan terug te voeren?

Als verklaring is wel eens bedacht dat bij sommige pelikanen de veren op de borst wat donkerder van kleur zijn dan de omringende veren. Een kleine stap naar de gedachte van een bloedende borst? Bekend is ook dat in geval van voedselschaarste jonge pelikanen op het nest overgaan tot broedermoord om het weinige voedsel te kunnen monopoliseren. Er vloeit dan inderdaad bloed op het nest! (Vergelijk de bijbelse broedermoorden van Kaïn op Abel en van de oudere broers op Jozef).

Schijnbaar levenloze pelikanenjongen die in de brandende zon op het nest liggen, kunnen plotseling weer heel levendig worden als één der ouders op het nest terugkeert en een brei van halfverteerd voedsel voor ze opbraakt. Als de jongen wat ouder zijn, halen ze het voedsel direct uit de snavel bij hun ouders en ze gaan dan niet zachtzinnig tegen hun ouders te keer als die niet snel genoeg het voedsel willen verschaffen. Allemaal aspecten die gebruikt kunnen zijn in het verhaal over de pelikaan in de Physiologus.

Mogelijk echter heeft het verhaal over het vloeien van pelikanenbloed een geheel andere herkomst: Van flamingo's is bekend dat zij hun jongen voeden met een bloedrode vloeistof. Deze vloeistof wordt afgescheiden door klieren in het onderste deel van de slokdarm en wordt ook wel "flamingomelk" genoemd. De vloeistof is helderrood omdat daarin rode kleurstoffen (carotenoiden, de kleurstoffen die de veren van de flamingo's de roze en rode kleuren geven) en ook wat rode bloedlichaampjes zijn bijgemengd. De geregurgiteerde (opgewurgde) vloeistof laten de ouders vanuit hun eigen snavel in de snavel van het jong druppen. Flamingo's lijken daarmee hun jongen daadwerkelijk met bloed te voeden. Bij een onhandige manoeuvre gebeurt het wel dat de rode voedingsvloeistof over de veren van ouder en jong loopt.

Is dat misschien de reden waarom sommige "christelijke pelikanen" met een opmerkelijk lange hals worden afgebeeld? En heeft men misschien in het verleden in vertellingen of vertalingen de pelikaan en de flamingo onbewust met elkaar verward? Die veronderstelling is minder absurd dan hij op het eerste horen lijkt, want ook heden ten dage blijken flamingo's nog regelmatig door dierentuinbezoekers als "pelikanen" te worden benoemd. Iedereen die in

het dierenpark een uurtje bij een flamingoverblijf gaat staan, kan zelf die ervaring opdoen. Deze “persoons”-verwisseling wordt veelvuldig én internationaal gemaakt. De schrijver baseert deze uitspraak op langjarige ervaring.

De Flamingo

Hoewel er in de meeste afbeeldingen van de vuurvogel weinig overeenkomst met flamingo's valt te bespeuren, zijn er tussen de mythische feniks en de flamingo toch diverse verbindingen te leggen. Flamingo's staan bekend om de min of meer roze kleuren van hun veren. Maar als flamingo's hun vleugels openen, bijvoorbeeld om te gaan vliegen, dan licht het vurige rood van de vleugelveren, dat groten-deels onzichtbaar is als de vleugels zijn ingevouwen, fel op en dat contrasteert prachtig met de gitzwarte slagpennen. De Egyptenaren gebruikten in hun beeld-schrift de afbeelding van een flamingo om de kleur rood aan te geven. Niet voor niets kreeg de flamingo de wetenschappelijke naam *Phoenicopterus roseus*. Phoinix is het Griekse woord voor rood en pteron betekent vleugel. Van het Latijnse “flamma” is de naam flamingo afgeleid. De wetenschappelijke naam zou in het Nederlands vertaald kunnen worden als “roze vogel met rode vleugels”; de dagse naam flamingo als “vlammenvogel” of “vuurvogel”. Vuurvogel is zoals bekend ook de andere naam voor de mythische feniks of phoenix.

Er zijn meer overeenkomsten tussen de feniks en de flamingo: Beide bereiken hoge leeftijden. De feniks wordt honderden jaren oud en legt maar één ei. Ook flamingo's kunnen heel oud worden. In dierenparken wel méér dan 60 jaar. Er gaan jaren voorbij waarin ze het broeden overslaan. En als ze dan gaan broeden, dan legt ieder paar maar één ei.

Flamingo's zijn altijd mysterieuze vogels geweest. Van het natuurlijke gedrag wist men maar heel weinig. Tot in het midden van de vorige eeuw wist men eigenlijk niet eens waar de flamingo's hun grote broedplaatsen hadden en hoe het broeden verliep. Bewoners van Oost Afrika zagen soms flamingo's met versleten veren over de uitgestrekte sodavlaktes in deels opgedroogde meren verdwijnen. Die gebieden zijn voor mensen vrijwel onbegaanbaar. De temperaturen kunnen tot meer dan 60 °C oplopen en het onvoorbereid betreden van de etsende soda leidt bij mensen beslist tot de dood. Na geruime tijd verschenen vanuit deze hel echter lopend flamingo's, als jonge vogels te herkennen aan hun nog bruine verenpak, op zoek naar open water. Dat de oude vogels midden op de zoutvlaktes van opgehoopte modder hun nesten hadden gebouwd en daarop hun eieren hadden uitgebroed, konden de toeschouwers niet weten. Ook niet dat de ouder-vogels hun versleten veren tijdens het broeden hadden geruid en inmiddels onder beschutting van het nachtelijk duister de plaats vliegend hadden verlaten. Maar het leek alsof de oude vogels vanuit het inferno van brandende zon en bijtende soda herboren terugkeerden.

Drie-eenheid van Pelikaan, Feniks en Flamingo

Als men de verschillende christelijke afbeeldingen van de pelikaan met jongen aan zijn bloedende borst aandachtiger bekijkt, dan valt het op dat bij veel van de afbeeldingen de pelikaan de kenmerkende grote pelikaansnavel mist.

De koppen lijken in de meeste gevallen verdacht veel op die van een adelaar (óf een feniks!). En aan de poten ontbreken de voor waadvogels kenmerkende zwemvliezen; de poten lijken op de krachtige klauwen van een roofvogel. De vogels zijn slechts als (Physiologus-)pelikanen te herkennen aan de erbij afgebeelde jongen die zich laven aan het bloed dat uit de opengereten borst opwelt.

Hadden de kunstenaars ook al door dat er met de “pelikaan” uit het verhaal eigenlijk een andere vogel bedoeld werd en dacht men daarbij misschien aan de feniks?

In de flamingo die omstreeks Pasen zijn ei legt, komen de mythische feniks en de uit de borst bloeddende pelikaan samen. En als een soort drie-eenheid vormen zij voor de schrijver de Paasvogel; de naar de hemel opstijgende wondervogel die met Pasen de opstanding en de vernieuwing van het leven toont. Deze altijd doorgaande cyclus van het leven is door geen machthebber tot staan te brengen, zelfs niet door het ter dood brengen van een boodschapper van de vernieuwing. Er breekt letterlijk en figuurlijk steeds weer een nieuwe dag aan.

En het zal de hedendaagse op materialisme gerichte mensheid misschien ooit lukken zichzelf te vernietigen, maar daarmee komt er geen einde aan het leven op aarde, een leven dat via een steeds verdergaande evolutie steeds weer nieuwe vormen aan zal nemen.

Zwillbrock

Het plaatsje Zwillbrock ligt aan de Duitse zijde van de grens tussen de Achterhoek en het Münsterland. Het heeft een zekere bekendheid vanwege twee bezienswaardigheden:

1. De prachtige barokke St. Franciscus-kerk uit 1717, die werd gebouwd in opdracht van de bisschop van Münster om de katholieken uit het naburige Nederland, die in het openbaar hun godsdienst niet mochten belijden, te bedienen. Behalve het vele geschilderde marmer valt op het hoofdaltaar een gebeeldhouwde “pelikaan” met drie jongen te zien.
2. Het nabijgelegen natuurreserveat “Het Zwillbrocker Venn” met één der grootste kokmeeuwenkolonies van West Europa en de enige flamingobroedkolonie in West Europa.

Al meer dan dertig jaar bestudeert de schrijver van dit opstel flamingo's en publiceert hij daarover. Een mooie studiegelegenheid ontstond voor hem toen in het begin van de tachtiger jaren van de vorige eeuw vrijlevende flamingo's een broedkolonie vestigden in het Zwillbrocker Venn.

In de dagen rond Pasen 2004 was hij in het gebied om het gedrag van de flamingo's in verband met het naderende broedseizoen te observeren.

De ontluikende dag op Paasmorgen in het Zwillbrocker Venn was voor hem een bijzondere ervaring in meerdere opzichten en verleidde hem ertoe het gedicht "De Feniks van Zwillbrock" te schrijven.

Kort nadat hij het gedicht schreef om dit mystiek-religieus-politieke gevoel onder woorden te brengen, bereikte hem het bericht van het overlijden van de uit Groenloo afkomstige Ina Prak (1918-2004) op 29 april. Zij groeide op in de omgeving van het Zwillbrocker Venn. Zij geloofde in de kracht van de zich steeds hernieuwende natuur. Door de flamingo's leerde de schrijver haar kennen. Hij herkende in haar een zielsverwante. Graag heeft hij daarom het gedicht aan de nagedachtenis van haar opgedragen.

Beperkte bronnenopgave:

Oosthoek's Encyclopedie (1961);

H. Schöpf (1988), Fabeltiere;

G. von Gerlach (1998), Phönix;

Website van de Edele Confrérie van het Heilig Bloed te Brugge.

Inspiratiebronnen voor het gedicht "De Feniks van Zwillbrock":

PSALM 103: 4a,5b

"Hij redt uw leven van het graf....

.....uw jeugd vernieuwt zich als een phoenix."

MATTEÛS 28: 5b-7a

"....Wees niet bang, ik weet dat jullie Jezus, de gekruisigde, zoeken. Hij is niet hier, hij is immers opgestaan, zoals hij gezegd heeft. En ga nu snel naar zijn leerlingen en zeg hun: Hij is opgestaan uit de dood...."

Morgenrood

Tekst D. Troelstra, muziek O.W. de Nobel

1. Morgenrood, uw heilig gloeien heeft ons steeds den dag gebracht
Breek toch door, o lichtvernieuwer in den grooten volk'rennacht
Laat uw gloriën hope geven hun die worst'len in den nacht
Geef hun moed in 't voorwaarts streven tot hun't daglicht
tegenlacht

2. Morgenrood in worst'lend zwoegen hebben wij naar u gesmacht
En in nacht en treurig duister uw verlossend werk verwacht
Roze gloed kleurt reeds de wolken, d'ochtendwind ruischt door de blaân

Weldra is voor alle volken 't schit'trend zonlicht opgegaan

Morgenglanz der Ewigkeit

Tekst C. Knorr von Rosenroth (1636-1689), vertaling C.B. Burger, opgenomen als Gezang 289 in het Liedboek voor de Kerken (1973)

1. Morgenglans der eeuwigheid, licht aan't eeuwig Licht onttogen,
stel ons deze ochtendtijd uwe heerlijkheid voor ogen,
en verdrijf door uwe macht onze nacht!

2. Laat als milde morgendauw uw genade tot ons komen
en de dorstige landouw van ons leven overstromen
ja verkwik ons door uw troost onverpoosd.

3. Laat uw heilige liefdegloed onze koude werken doden
en versterk in ons de moed om, de eeuwige nacht ontvloten,
voordat wij tenondergaan, op te staan.

4. Breekt de jongste morgen aan, geef, o Opgang uit den hoge,
dat wij, met U opgestaan, alle leed vergeten mogen,
doe ons opgaan tot uw feest onbevreesd.

5. Overstroom ons met uw licht, klare Zon van trouw en goedheid.
Treed niet met ons in 't gericht, maar verblijd ons met de zoetheid
Van des hemels zaligheid voor altijd.

Paaskoor uit "Cavalleria Rusticana"

(Opera van P. Mascagni)

Koningin des Hemels, verheugt U, Halleluja! Omdat Hij, die Gij mocht dragen, is opgestaan, zoals Hij gezegd heeft! Laten we zingen! De Heer is niet gestorven. Hij heeft het graf ontsloten. Laten we de Heer loven. Hij is vandaag herrezen tot glorie van de hemel.